

SZEMLE

Egy „kelet-európai birodalom” kialakításának körvonalai, avagy késő-középkori perszónálunók Kelet-Közép-Európában

Rác Lajosnak a Jogtudományi Köz-
löny 1982. évi 9. számában megjelent kitű-
nő tanulmánya a magyar- és a kelet-közép-
európai történelem egyik legfontosabb
problémájával foglalkozik, nevezetesen a
feudalizmus korának azokkal az integrá-
ciós törekvéseivel, amelyeknek kudarca, il-
letve torz, felemás formában történt meg-
valósulása végzetes hatással volt e térség
sorsának alakulására. Az „Elbától keletre”
kifejezést tudatunk a társadalmi-gazdasági
lemaradással párosítja, a fejlődés megreke-
désének — zsákutcájának — képével, ami-
ben viszont nagy része van annak, hogy
nem jött — nem jöhetett — létre egy na-
gyobb politikai egység, egy olyan államjogi
felépítmény, amely Kelet-Közép-Európa
gazdasági és társadalmi erőit összefogta és
fejlesztette volna. Történeti előzménye ez
annak, amit Bibó István „A kelet-európai
kisállamok nyomorisága” címmel olyan
szemléletesen rajzolt meg több évtizeddel
ezelőtt. A probléma nagyobb, jelentősebb
annál, hogy egyetlen tanulmányban kifejthet-
hető lenne és megragadásához térben, idő-
ben egyaránt át kell lépni a Rác Lajos ta-
nulmányában megvont határokat. A kö-
vetkezőkben a nemzetközi kapcsolatok
történetének oldaláról nézve szeretném ki-
egészíteni és — egy-két ponton — módosi-
tani a szerző megállapításait.

Mindenekelőtt a tanulmányának címé-
ben szereplő „kelet-európai birodalom”
megjelölést. Magyarország és a környező
államok nem alkothattak a XV. században
kelet-európai birodalmat azon egyszerű
okból, mert nem tartoztak a földrajzi és
politikai értelemben vett Kelet-Európához.
Igaz, hazánkat és szomszédait sorolták
már Kelethez, Nyugathoz és természetesen
Közép-Európához, de találkozhatunk velük
kapcsolatban a „Közép-Kelet-Európa”
kifejezéssel is,¹ pedig aligha kerültek el
Kelet-Európa közepén. Ha már pontosabb
meghatározásra van szükség, inkább a
Kelet-Közép-Európa megjelölés használata
látszik célszerűnek, hiszen Közép-Európa
keleti feléről van szó.

Szükség van azonban e fogalom tartal-
mának közelebbi meghatározására. Euró-
pának azt a részét jelöli, amelynek állami

szervezete a X. század második felében
épült ki, mégpedig a Német-Római Biroda-
lom létrejöttének és Bizánc újbóli megerő-
södésének közvetett hatásaként. A hivata-
losan megünnepeelt évfordulókat ugyan év-
tizedek választják el egymástól, de aligha
kétséges, hogy Horvátország, Magyaror-
szág, Csehország, Lengyelország és a Kije-
vi Oroszország egy és ugyanazon történel-
mi korszak gyermekei és ha több eltérő vo-
nást is találhatunk közöttük (Oroszország
pl. vallási tekintetben Bizánchoz, a többi
Rómához kötődött) társadalmi szerkeze-
tük hasonló volt, gazdasági fejlettségük
nagyjából azonos szinten állt és az állam-
alapító dinasztiai tagjait szoros rokoni kö-
telek fűzték egymáshoz.² Az európai ál-
lamok rendszerében ezek az országok kö-
rülhatárolható és megkülönböztethető al-
rendszer — *sajátos történelmi régiót* — al-
kottak.³ A Magyarországot és szomszédait
átfogó integrációs törekvések tehát ebbe
a tágabb régióba kell elhelyezni, hogy elke-
rülhesstük mindenfajta hungarocentrizmus
veszélyét.

Ki kell terjeszteni a vizsgált korszakot
is. A XIV. és a XV. század között nem ta-
lálunk éles határvonalat, sőt a kelet-közép-
európai „államszövetségek” történetét va-
lójában a XIII. század végével kell kezde-
ni. Bizánc az 1204. évi keresztshadjárat
következtében széthullott, az ún. hosszú
interregnum során — 1250—1273 között
—, a Német-Római Császárság egysége is
elveszett és a mongol világbirodalom,
amely a XIII. század derekán Kelet-Közép-
európát teljes elnyeléssel fenyegette, önálló
államokra bomlott. Az Arany Horda
ugyan Kelet-Európa ura maradt, de már
nem veszélyeztette a közép-európai államo-
kat, amelyek az önállóságukat addig fenye-
gető nagyhatalmak nyomásától megszaba-
dulva kedvező feltételek mellett építhették
ki egymásközi kapcsolataikat, erősítve az
előzőkben körvonalazott történelmi régió
sajátos, jellemző vonásait.

A régió területe változott,⁴ de a változó
és helyenként vitatható határok dacára a
régio arculata sohasem volt olyan jellegze-

¹ „Az itt felsorolt új államalakulatok már a X. szá-
zad utolsó évtizedeiben is szolidaritás hatalmi csoportot al-
kottak, mely szolidaritás uralkodók barátságos és atyafi-
ságos viszonyában, főleg azonban dinasztiai rokoni
kapcsolatainak természetében fejeződik ki.” *Deér J.: A ma-
gyar—horvát államközösség kezdetei.* Jancsó Emlék-
könyv. Bp. KME NY, 1931. 108. old.

² Szűcs Jenő nemrégiben nagy érdeklődést keltő ta-
nulmányában Európa három történelmi régiójáról szólt
(Ld. *Történelmi Szemle*, 1981. 3. sz. 313—357. old.).
Nincs lehetőség most arra, hogy érdemben foglalkozzam
megállapításával, csak annyit jegyzek meg, hogy politi-
kai szempontból és különösen az Európa Occidentens bel-
ül több földrajzilag elkülöníthető államsoportosulás —
vagyis történelmi régió — rajzolódik ki (pl. a francia—
angol—németalföldi, az ibériai, a skandináv—balti stb.) és
az Oriens is több részre osztható. A tagolás a megkülön-
bözöttes alapjaul szolgáló ismérvek kifejtését és jónéhány
elhatárolási probléma tisztázását tenné szükségessé, de
ezt bíztást mellőzhetjük, hiszen csupán egyetlen régiót
vizsgálunk alá és ezt is egyetlen szempontból, a politi-
kai integráció oldaláról. Legutóbb *Berend T. Iván* fog-
lalkozott e kérdéssel „Magyarország helye Európában”
címmel. *Valóság*, 1982. 12. sz. 1—22. old.

tes, fejlődése oly gyors, politikai súlya
olyan nagy, mint éppen a XIV—XV. szá-
zadban.

Mivel jellemezhetjük államainak egy-
másközi kapcsolatait és külpolitikai törek-
véseit?

A feudalizmus korában a külpolitika di-
nasztikus jellegű volt, a külügyek irányítá-
sa az uralkodó személyes hatáskörébe tar-
tozott, amit megbízalmasabb híveinek, elsősor-
ban az ismereteiknél fogva erre legin-
kább alkalmas egyházi személyek közre-
működésével, közvetlenül intézett. A kö-
zépkor és a korai újkor patrimonális állama-
tana megkülönböztette a „*negotia
privata*”-nak nevezett ügyeket a „*negotia
publica*”-tól, lényegében azon az alapon,
hogy az utóbbiak a rendek ellenőrzése alá
tartoztak, amíg az előbbieket mint magán-
ügyeit, az uralkodó saját tetszése szerint in-
tétzte.⁵ A külügyeket ez a felfogás a negotia
privatá közé sorolta. Intézésük során az
uralkodó természetesen nem hagyhatta fi-
gyelmen kívül országának alapvető érdeke-
it, de ezek elválaszthatatlanul összefonód-
tak személyes vagy családi érdekeivel. Szá-
mára fontos volt, hogy több ország koroná-
ját viselje, mert így nagyobb tekintélyre,
több jövedelemre tehetett szert, de az uralko-
dó közösségében megnyilvánuló állam-
kapcsolat a benne résztvevő országoknak is
számos előnyt nyújtott. Erősítette nemzet-
közi helyzetüket, biztonságukat, gazdasági
összeköttetéseiket, feltéve persze, hogy
nem ellentétes érdekű, földrajzilag, társa-
dalmilag elkülönülő országokat erőltetett
egymáshoz.

A magyar Anjouk külpolitikáját fél év-
századdal ezelőtt „a nyugati kultúrkör ha-
tárán élő népeket egyesítő lengyel—ma-
gyar—horvát—olasz szövetségnek dél és
kelet felé expanzív tartalommal telített
konceptiójával” jellemezték,⁶ — tévesen és
helytelenül! A dél és kelet felé irányuló ex-
panziót a XIX. és XX. századi politikai cé-
lokot szolgáló történetírás fedezte fel és
hámoztá ki a XIV. század eseményeinek
burkából. A *valóságban a magyar Anjouk
és utódaik külpolitikájának központi ele-
me a környező országokkal való perszónál-
uniók létrehozására irányuló törekvés volt*

⁴ Oroszországot a politikai centrumnak Kijevből
Vladimirba való áthelyezése, majd a mongol-tatár hódí-
tás elszakította Kelet-Közép-Európától, hogy egyes részei
a litván nagyfejedelemség megalakulását és
lengyel—litván államszövetség létrejöttét követően újból
a régióhoz kerüljenek vissza. A XIII. század végéről kezd-
ve nemcsak a cseh korona országait, hanem a Habsburg-
ház osztrák tartományait is ide kell sorolnunk, mert szor-
sabb kapcsolataik voltak ennek országaival, mint a bi-
rodalom nyugati vagy északi területeivel. A császári koroná-
ért versenyző dinasztiák nem a hajdani császári hatalom
visszaállítására, hanem saját területiális uraimuk
növelésére törekedtek a birodalmon belül és azon kívül
fekvő országok trónjának megszerzése révén.

⁵ *Szilágyi Lóránd*: A német birodalom és Magyaror-
szág perszónális uniója. A Bécsi Magyar Történetkutató
Intézet Évkönyve, IV. köt. Bp. 1934. 186—187. old.

⁶ *Hóman—Szekfü*: Magyar Történet. Bp. 1936. II.
köt. 109. old.

¹ Tanulmányának szövegében szerző maga is
„közép-kelet-európai” birodalomnak nevezi.

a szomszédos dinasztiákkal kötött házasságok révén. Pontosán ugyanez volt azonban a Luxemburgok vagy a Habsburgok külpolitikájának lényege is és több-kevesebb változtatással ugyanezt mondhatjuk szinte valamennyi korabeli európai dinasztiáról. A később oly híressé vált Habsburg házassági politikát a család első kiemelkedő alakja, Rudolf császár kezdeményezte, amikor egyik fiát karintiai hercegnővel, a másikat cseh királylánnyal, leányait pedig a bajor, szász, cseh és nápolyi dinasztiák tagjaival házassította össze, további igények lehetőségét és jogi megalapozását remélve e házasságok megkötésétől.

Mindezt azért említtem, mert a szerző úgy veti fel a kérdést, hogy a „Magyar Királyság centrummal egy sor kisebb-nagyobb kelet-közép-európai állam laza halmaza jön létre” és hogy az időnként „Archiregnumnak” nevezett Magyar Királyság lett volna szükségszerű magja minden kelet-közép-európai államszövetségnek.⁷ Igaz, a pápai udvar szertartáskönyve a magyar királyt még a XVI. század elején is rangban a cseh és a lengyel uralkodó elő helyezte, de a Magyar Királyságnak nem volt olyan gazdasági és politikai túlsúlya, hogy Kelet-Közép-Európa integrációját csakis és kizárólag ő valósíthassa meg. Területileg nagyobb volt a cseh korona országainál, lakosság dolgában azonban már azonos szinten álltak és a jóval kisebb osztrák tartományok is jelentős előnyökkel, fontos kereskedelmi útvonalakkal rendelkeztek. Nyilvánvaló, hogy Magyarország nélkül Kelet-Közép-Európa egyesítése nem lett volna teljes, de ne higgyük, hogy az csak magyar vezetés mellett jöhetett volna létre.

Nem helyénvaló ezekkel a birodalomalakítási kísérletekkel kapcsolatban fegyveres hódításról beszélni, még Horvátország vonatkozásában sem.⁸ Az egykorú indokolás szerint I. László az utód nélkül elhalt Zvoimir királynak első fokon álló rokona volt és annak öröksége a királyi jogon őt illette meg.⁹ Az persze igaz, hogy a jogok érvényesítéséhez és elismertetéséhez rendszerint szükség volt a fegyverek erejére az ugyancsak jogokra hivatkozó vetélytárs-

sal szemben, de a fegyver önmagában jogot nem adhatott. A kor uralkodó felfogása nem ismerte el az európai keresztény közösséghez tartozó országok rovására történő hódítás jogát. (A „pogány” vagy a „hitetlen” népek és az általuk lakott területek vonatkozásában természetesen más volt a helyzet.) Az egyes országokat kialakult, változatlan határu egységeknek tekintette, amelyeknek sem egészét sem egyes részeit nem volt szabad elfoglalni és egy más országba bekebelezni. Az uralkodók éppen ezért nem hódításra törekedtek és a gyakori háborúk rendszerint öröklésen alapuló és sokszor igen bonyolult jogcímek érvényesítését, zálog, hitbér, vagy lázadó alattvalók elpártolása következtében elvesztett részek visszaszerzését célozták.

A királyok „Isten kegyelméből” uralkodtak és miután az isteni kegyelem legfőbb megnyilvánulása a születés ténye volt, a hatalom gyarapításának, az uralmi terület kiterjesztésének legfőbb módját olyan házasságok megkötése jelentette, amelyek nekik, illetve utódaiknak jogot biztosíthattak egy másik ország trónjára — megte-mertve ezzel a perszonáluniók előfeltételeit. Hogy a későbbiek során megvalósultak-e vagy sem, az ismét csak „Isten” kifürkészhetetlen akaratától függött, attól, hogy az uralkodók közül kit mikor szólított magához, s hogy a házasságok nem hiúsultak-e meg a jegyesek idő előtti elhunytá következtében, hogy megáldotta-e azokat uralkodásra alkalmas férfi utódokkal?

A dinasztikus házasságok rajzolták ki a korabeli külpolitika fő vonulatát és ha azt látjuk, hogy az utolsó Árpádok, valamint a magyar Anjouk és utódaik tervezett, illetve ténylegesen létrejött kapcsolataiban a lengyel, osztrák stb. házasságok domináltak (amelyeknek összegezése nem egy cikk, hanem egy vaskos kötet számára elegendő anyagot szolgáltatna), akkor helytelen ezekkel szemben nagyobb jelentőséget tulajdonítani a vajdák, bánok vagy lovászmesterek balkáni hadjáratainak, bármennyi túlzással is számoltak be ezekről a pápának küldött jelentések.¹⁰ Károly Róbert második, valamint Nagy Lajos első felesége egyaránt Luxemburg hercegnő volt és egyéni sorsok alakulásán — történeti szempontból véletlenül — múltott, hogy Nagy Lajosra végül nem a cseh, hanem a lengyel korona várt. Ismeretes, hogy Katalin nevű lányát, akit a nápolyi trónra szánt, Lajos francia királyfival, a lengyel király-nőnek kiszemelt Máriát Luxemburgi Zsigmond-dal, a legkisebbet, a magyar trón vá-

rományosának tekintett Hedviget pedig Habsburg Vilmos osztrák herceggel akarta összeházasítani. Ez a nagyon is ésszerű elgondolás nem valósult meg, de minden esetre az Anjou külpolitika fő irányait jelzi. A Balkán félsziget népei — a katolikus horvátok és a bosnyákok egy részének kivételével — más vallásúak voltak, más kultúrkörbe, azaz más történelmi régióba tartoztak. Az akkor oly fontos vallási kötelék hiányában nem volt meg a tartós politikai befolyás előfeltétele és ezért szorosabb integrálódásukról sem lehetett szó.

A perszonáluniók létrejöttek vagy meghiusulásának nemzetközi kapcsolataink alakulása szempontjából tehát döntő jelentősége volt. Az elmúlt évtizedek szakirodalmi aránylag kevés figyelmet szentelt nekik, miután nehezen voltak beilleszthető a történelem újkori hatóerőiről alkotott összképbe. A régi korok vizsgálatánál azonban kénytelenek vagyunk az akkor érvényesülő tényezőket igazi jelentőségüknek megfelelő figyelemben részesíteni (szükség esetén család fákat, leszármazási táblázatokat rajzolva), bármennyire idegennek tűnjen is számunkra egyes személyeknek születésén alapuló joga az uralomra. Foglalkoznunk kell tehát velük, márcsak azért is, mert az uralkodó személyének közösségére szorító perszonáluniók a rendi monarchiák viszonyai között — a hatáskörök tisztázatlansága, vagy ki nem elégítő szabályozottsága folytán — gyakran alakultak át közös ügyeket intézményeket magukba foglaló reáluniókká — Szilágyi Lóránd megfogalmazása szerint: „az uralkodó személyén (persona) keresztül az intézmények (res) is találkoztak, a personalis unió áthajolt a reális unió felé...”¹¹ és az uniók nem egy esetben, de már az uralkodói abszolutizmus korában, egységes, központosított államok létrejöttéhez vezettek. A kisebb államalakulatok így integrálódtak nagyobb politikai egységekké.¹²

¹¹ Szilágyi Lóránd kimutatta, hogy a perszonálunió a király személyes hatáskörébe tartozó ügyek száma miatt magában hordozta az uniót alkotó országok különállása felszámolását, ún. „közös ügyek” kialakulásának lehetőségét, még akkor is, ha közöttük hatalmi egyensúly állott fenn. Ld. *Szilágyi*: I. m. 162. és köv. old.

¹² Ezen az úton jött létre pl. több lépcsőben a kis Pireneusokon túli királyságokból Spanyolország. 1137-ben Barcelona grófia feleségül vette az aragon királyság örökösét és a két ország egyesült, 1230-ban pedig több kísérlet után Leon és Kastília. A folyamatot Kastíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd házassága tetőzte be, mely a két ország egyesüléséhez, Spanyolország megalakulásához vezetett. Magyarország és Horvátország kapcsolatának fejlődéséről már szó volt, de itt kell megemlíteni Lengyelország és Litvánia példáját, amelyek felett 1386 után egy és ugyanazon dinasztia tagjai uralkodtak, majd a XV. század közepétől a két ország között perszonálunió állt fenn, mely az 1569-es lublini unióval a teljes egyesítéshez, Litvánia beolvadásához vezetett. Nagy-Britannia úgy lett „Egyesült Királyság”, hogy a skót Stuartok 1603-ban leszármazásuk jogán az angol Tudor-ház örökebe léptek. 1707-ben a már több mint száz éve fennálló perszonálunió alapján kimondották Anglia és Skócia egyesítését. Franciaországban más volt a helyzet, mert ott nem kis független államokat kellett egyesíteni, hanem a hatalmas hercegségeket a király uralmának ténylegesen alávetni, amiben viszont a házassági politikának szintén fontos szerep jutott.

¹⁰ Nem utolsó sorban azért, hogy a hitetlenek vagy az eretnekek elleni kereszties hadjárat címén uralkodó a pápának járó jövedelmeket vagy azok egy részét a maga számára foglalja le.

⁷ *Rácz* L.: I. m. 687—688. old.

⁸ A hódítás vagy államszerződés — pacta conventa — kérdése körül a magyar és a horvát történetírás közötti műtszázadi vita régen túlhaladott. Mindkét oldalról anakronisztikus szemlélettel közelített meg a problémát, mert a kapcsolat létrejöttének módját irányadónak vélték a magyar—horvát viszony esedékes jogi szabályozásának mikéntjére. (Ld. *Deér*: I. m. 97. és köv. old.) Magyarország és Horvátország történelmi kapcsolata nem azért tért el a perszonálunió típusától, mert hódítás nem azért, hanem azért, mert hosszas fennállása közös szervek és intézmények útján — reálunió út — az egyesülés felé mutatott. Ezt a tendenciát azután a török hódítás és a középkori Magyar Királyság összeomlása törte meg. Több mint kétszáz, hogy fegyveres hódítás útján lettek volna a szent korona hűbérére Moldva, Havasalföld, Szerbia és Bosznia és nem tekinthető Mátyás által meghódított országnak Morvaország, Szilázia és Ausztria sem, de ezekről később lesz szó.

⁹ *Deér*: I. m. 115. old.

Rácz Lajos tanulmányának azok a részei a legérdekesebbek, amelyek a perszónaluniók államai közötti integráció elmélyüléséről, közös ügyek és intézmények kialakulásáról szólnak — a lényegét illetően megerősítve és alátámasztva a Szilágyi kutatásából kirajzolódó képet. A német birodalom és Magyarország kapcsolata azonban nem a legjobb példa a két ország eltérő jellege, egymáséitól erősen különböző politikai-jogi struktúrája miatt. Tanulmányosabb eseteket lehetne a szerkezetileg inkább rokon államok perszónaluniós kapcsolataiból meríteni. A kérdés fontossága miatt célszerű volna a vizsgálatokat Kelet-Közép-Európa más államainak kapcsolataira is kiterjeszteni, sőt — noha ez már nem a jogtörténész feladata — társadalmi és gazdasági hatásait is szemügyre venni.

A XV. században ugyanis számos magyar főnemes házasodott össze osztrák, sziléziai, lengyel stb. családokkal és nem véletlen, hogy a nyugati (cseh, osztrák) külpolitikai irányvonal hívei közülük kerültek ki. A Cilleiek, a Garaiak nem voltak szörnnyetegek, hanem egy észszerűnek, célszerűnek látszó politikai eszközök tekintetében éppenséggel nem válogatók képviselői. (A múlt századi magyar felfogás azért ítélte meg őket olyan ellenségesen, mert az elidegenedett, aulikus magyar arisztokrácia elődeit látta bennük.) Annyi bizonyos, hogy egy tartós államkapcsolat a benne résztvevő országok uralkodó osztályainak összefonódásához vezetett, a közös intézményeknél jóval erősebb köteléket hozva létre az unió országai között. Ki tudná a XVI—XVII. században szereplő Zrínyieket, Erdődieket, Draskovicsokat nemzeti-ségük szerint szétválasztani? A Draskovics Euzsébának magyar versekkel udvarló Zrínyi Miklós számára az a kérdés, hogy horvát-e vagy magyar, bizonyára teljesen értelmetlenül hangzott volna.

A későközépkori perszónaluniók történetét vizsgálva megállapítható, hogy a perszónalunió—reálunió fejlődésnek két előfeltétele volt: — az, hogy

1. társadalmi-gazdasági tekintetben hasonló rendszerű és fejlettségű, rokon kultúrájú, a kapcsolat fenntartásában kölcsön-

sen érdekelt szomszédos államok között jöjjön létre; és

2. tartós legyen, vagyis hosszabb időn át, huzamosan álljon fenn.

A magyar—nápolyi unió kilátástalan, eleve kudarcra ítélt vállalkozás volt és ezt Lajos király néhány év hiábavaló próbálkozásai után maga is elismerte. A magyar—lengyel perszónalunió sem volt sikeres az eltérő érdekek miatt. Lengyelország észak felé tekintett, Magyarország viszont nyugatnak és délnek. A lengyelek számára létkérdés volt a Balti-tenger partjának birtoka, amely a Dalmáciaért küzdő magyarokat kevésbé érdekelte, Dalmácia sorsa viszont a lengyeleket hagyta hidegen.

Számos földrajzi, gazdasági, valamint politikai ismérv és szempont alapján Kelet-Közép-Európát a Kárpátok vonala mentén északi és déli félre kell osztani és ez a tagozódás az államközi kapcsolatok területén is kimutatható. A lengyelek számára nyilvánvalóan előnyösebb volt a Litvániával, mint a Magyarországgal kötött államszövetség, Magyarországnak pedig — számtalan adattal bizonyíthatjuk ezt — a Csehországgal és Ausztriával való kapcsolatok kiépítése. A magyar külpolitika fő irányvonala tehát nyugat felé mutatott, de ha az bármilyen okból törést szenvedett, kevesebbet ígérő második lehetőségként újra meg újra felmerült a lengyel orientáció, nemcsak a XV. században, hanem jóval később is. Az is megállapítható, hogy a kelet-közép-európai országok között nem voltak olyan lényegbevágó társadalmi, gazdasági különbségek, amelyek fokozatos integrációjukat eleve kilátástalanná tették volna, sőt annak alapvető feltételei Magyar- és Csehország, valamint az osztrák tartományok vonatkozásában kétségtelenül adottak voltak.

Hiányzott viszont a siker másik — az előzőnél nem kevésbé fontos — feltétele: — a perszónalunió tartóssága. Régi történetírásunk az 1301—1526-ig terjedő időszakot a „vegyes házbeli királyok korának” nevezte el, mert egyetlen uralkodóház sem volt hosszú életű, két nemzedéken túl egyik sem tudta az ország trónját megőrizni. Az áttekintés megkönnyítését szolgálja a következő táblázat:

Ausztria Habsburg (1278—1780)	Lengyelország Piast (1370-ig) Anjou (1370—1386) Jagello (1386—)	Csehország Premysl (1306-ig) Luxemburg (1310—1437) Habsburg (1437—1457) Podjebrád (1458—1471) Jagello (1471—1526)	Magyarország Premysl (1301—1305) Wittelsbach (1305—1307) Anjou (1308—1386) Luxemburg (1387—1437) Habsburg (1437—1439) Jagello (1440—1444) Habsburg (1445—1457) Hunyadi (1458—1490) Jagello (1490—1526)
-------------------------------------	---	---	--

Míg a jelzett időben Ausztriában egy, Lengyelországban pedig három dinasztia uralkodott, Magyarországon éppenséggel hét, amelyek közül kettő — a Habsburg-, illetve a Jagello-ház — kétszer is trónra került. Alig valamivel több mint kétszáz esztendő leforgása alatt tehát 9 dinasztiaaváltozással kell számolnunk. A trónváltások legtöbbször dinasztiaaváltozások voltak, azok minden káros következményével együtt, amelyek közé tartozott a királyi hatalom gyengülése. A középkor nem ismerte e fejlődés gondolatát és minél régibb volt egy intézmény, annál többre becsülte. Egy régi dinasztia ostoba, tehetetlen tagjának is nagyobb volt a tekintélye, mint a lehetetlenebb, de frissen megválasztott uralkodónak. Károly Róbertnek hosszú évek harcaira volt szüksége ahhoz, hogy az Árpádok koronáját elnyerje és további 15 esztendőre, hogy a királyi hatalom tekintélyét helyreállítsa. Luxemburgi Zsigmond esetében nagyjából ugyanennyi időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az Anjouk örökségét ténylegesen megszerezze és megkezdhesse a királyi hatalom kiépítését, de hosszú uralkodása második szakaszának eredményeit nem hagyományozhatta át utódára, mert nem lévén fia, vejét kellett örökösének kijelölnie. „Az Albertre rákényszerített kemény választási feltételeket olvasva — jegyzi meg Mályusz Elemér — szinte úgy tűnik, mintha Zsigmond politikájának eredményei veszendőbe mentek volna...” A köznemesség érvényesülésének irányvonala töretlenül haladhatott tovább, de — folytatja — „a központosításnak a királyi udvarban elért eredményei Albert halála után teljesen megsemmisültek.”¹³ Hasonló sorsra jutott Mátyás életműve is, hiszen neki sem volt törvényes utóda, aki az általa kiépített hatalmat átvehette és továbbfejleszthette volna. II. Ulászló kezét a főurak alaposan megkötötték, ahogyan ezt máshol és máskor is tették a rendek, ha királyt választottak és nem a vitathatatlan örökös, az előző király törvényes, felnőtt fia előtt kellett fejet hajtaniok.

A káros következmények közé kell sorolnunk a külpolitika folyamatosságának megszakadását is. Egy új dinasztia a maga rokonságával és nemzetközi összeköttetéseivel rendszerint új külpolitikai irányzatot képviselt, amelynek eredményei csak hosszabb idő után jelentkezhettek, egy újabb dinasztiaaváltozás viszont az előző eredményeket — ha egyáltalán beérték már — rendre megsemmisítette.¹⁴ A végzetes

¹³ Mályusz E.: Zsigmond király központosítási törekvései Magyarországon. Történelmi Szemle, 1960. 2/3. sz. 188—189. old.

¹⁴ Rácz Lajos a sikertelenség fő okát abban látja, „hogy mindegyikük különböző módszert alkalmaz az általa elért, kívánt cél érdekében, az előzőnek rendszerint nincs módszerbeli követője...” (I. m. 691. old.) Nem az

törvényszerűséggel ismétlődő dinasztia-változások megfosztották a magyar külpolitikát a maradandó siker legfontosabb feltételétől és az esetenként létrejövő perszonaluniókat attól, hogy a régió országainak integrációját ténylegesen előmozdító reáluniókká fejlődhesse. Így és ezért nem alakulhatott ki nagyobb politikai egység Magyarország részvételével akkor, amikor Spanyolország, Franciaország, Oroszország egysége megvalósult és amikor az újkor európai nagyhatalmai létrejöttek.

Az első — egyébként nagy nehézségekkel küzdő — magyar—lengyel perszonalunió 12, a második csupán 4 évig tartott. Az első cseh—magyar perszonalunió során a Husz haláláért felelős Zsigmond prágai trónfoglalási kísérlete miatt lángoltak fel a huszita háborúk és Zsigmondot csak a taberiták megsemmisítése után, az 1436-os jihlavai gyűlés ismerte el Csehország királyának — alig egy évvel halála előtt. Habsburg Albert másfél éves uralkodása nem volt alkalmas arra, hogy az alig létrejött kapcsolatokat megszilárdítsa és ezért nem meglepő, hogy halála után a magyar főurak gyermekének születését be nem várva (hiszen nem tudhatták, hogy fia lesz, sőt még azt sem, hogy élve születik-e) a másik kínáló alternatíva — Lengyelország — felé fordultak, amely azonban — láthattuk — csupán rövid életű epizód maradt. Várna és méginkább Rigómező után vissza kellett térni az osztrák—cseh irányvonalhoz, de V. László is meghalt, mielőtt országainak kormányzását ténylegesen átvehette és a kapcsolatukból származó előnyök megmutatkoztak volna. Halála felbontotta a rövid életű perszonaluniót.¹⁵

Történetírásunknak nagy gondot jelentett, hogy Mátyás külpolitikáját legalább részben igazolja, pedig több mint száz éves, az Anjoukkal kezdődő és Zsigmondtól Alberten és V. Lászlón át vezetett irányvonalat követett, amelyet nemcsak hagyományosnak, de az egyedül járhatónak nevezhetünk. A török elleni támadó fellépés — nagyszabású európai összefogás hiányában — nem lehetett sikeres. *Nem a célkitűzés volt hibás, hanem az elérésére Mátyás által választott mód, az, hogy az eretnkséggel vádolt cseh királyt trónvesztettnek nyilvánító pápai döntés végrehajtására vállalkozott egy olyan országban, ahol a pápa*

szavára hallgató katolikusok ugyancsak kisebbségben voltak. Tévedett abban is, hogy feltételezte, Frigyes császár és Kázmér lengyel király (V. László nővérének férje) eltűrik majd hatalmának nagymérvű növekedését, amikor V. László öröksége maguk is jogot formáltak. Erőfeszítéseit végül is az hiúsította meg, hogy helyzetét előnyös házasságokkal megjavítani nem tudta — Kázmér lányának, majd Frigyes lányának kezét hasztalan próbálta elnyerni — és miután nem született törvényes utóda, nemcsak a központosított magyar rendi monarchia, de birodalomalapítási kísérlete is sírba szállt vele.

A magyar főurak azonban hívek maradtak külpolitikai koncepciójához, amennyiben halála után Ulászlót választották meg magyar királynak és a cseh—magyar perszonalunió — amiért Mátyás annyit küzdött — minden nehézség nélkül megvalósult. A Jagellók koráról nálunk nem illet jót mondani, hiszen Mohácshoz vezetett, pedig ideje lenne már tárgyilagosabb képet rajzolni róla. A mohácsi katasztrófát a nemzetközi erőviszonyok nagyarányú változása, az egyensúly felbomlása okozta, melyet Magyarország erősebb központi hatalom esetén sem tudott volna kiegyenlíteni.

Sokak számára úgy tűnhet, hogy I. Ferdinánd osztrák főherceg cseh és magyar királysága 1526-ban az addigi két és fél évszázados törekvések logikus betetőzése volt. Az Anjoukkal, a Luxemburgokkal és Jagellókkal folytatott versengésből végül az életerősebb, szerencsebb Habsburg-ház került ki győztesen és a jelzett integrációs folyamat eredményeként létrejött az a nagy közép-európai (dunamenti) birodalom, amely közel négy évszázados fennállás után egy új történelmi erő, a nacionalizmus hatására hullott szét.

A Habsburgok birodalma azonban nem volt Kelet-Közép-Európa három történelmi államának, a magyar, a cseh királyság, valamint az osztrák tartományok „természetes” integrációja. A Habsburg-dinasztiát nem V. László — 1455 táján mindhárom államalakulat elismert uralkodója — vitte tovább, hanem, az a III. Frigyes, akinek sikerült családjában állandósítani a császári méltóságot és aki olyan új házassági politikát kezdeményezett, mely dinasztiáját messze térítette addig lényegében Közép-Európára szorító politikai célkitűzéseitől.

*A Habsburg-ház „szerencséje” — világhatalommá válása — Kelet-Közép-Európa népeinek nagy balszerencséje, történelmi tragédiája volt.*¹⁶ A dinasztia előtt szerezte

meg a gazdag burgundi örökséget, majd a hatalmas Spanyolország trónját, az itáliai birtokokat, mint Csehország és Magyarország koronáját, amelyeknek jelentősége számára időközben ugyancsak lecsökkent. Nyugat-európai — atlanti — hatalommá vált mielőtt Kelet-Közép-Európa déli felét egyesítette volna. Nyugat-európai és itáliai pozícióból következett a Franciaországgal és szövetségeseivel vívott háborúinak végtelen sora, amelyek miatt nem védte meg Magyarországot a török támadástól sem 1526-ban (a mohácsi mezőről hiányoztak II. Lajos sógorainak csapatai), sem 1526 után, amikor seregeik Bécs és az örökös tartományok előterének biztosítására szorították. Így került sor Magyarország felosztására (és nem három részre szakadására), másfél évszázad szakadatlan háborúira, amelyek következtében hajdani jelentőségét később sem nyerhette vissza. A Habsburgok nyugati érdekeltségeik miatt nem tudtak azonosulni a kelet-közép-európai népek törekvéseivel, udvaruk nem válhatott az általuk kormányzott népek politikai és kulturális központjává, nem láthatták el azt a pozitív szerepet, amelyet a francia, a spanyol, az angol, az orosz monarchia kormányzata vitt ebben a korban.

Ez a helyzet fennmaradt a Habsburg-dinasztia kettéválása után is a spanyol ág túlsúlya következtében és vezetett el a 30 éves háborúhoz, Csehország katasztrófájához. Később — a török kiűzése után is — itáliai, illetve a Német Birodalomban levő érdekeiket tekintették elsődlegeseknek és hogy igazi történelmi szerepük a Duna völgyében lenne, arra a Habsburg Birodalom vezetői csak Solferino és Sadowa után, vagyis túllontúl későn döbbsentek rá.

Ezzel válaszolhatunk arra a kérdésre, miért nem sikerült Kelet-Közép-Európa történelmi államainak integrációja, miért bizonyult csupán az udvari kamara és a haditanács (amelyekhez még hozzá kell tennünk a külpolitikát irányító titkos tanácsot és az ahhoz kapcsolódó diplomáciai szervezetet) időtálló intézménynek a Habsburg-központosítás évszázados törekvéseiből.

Bizonyos, hogy ez a sietve felrajzolt vázlat számos ponton további kiegészítésre, sőt helyesbítésre szorul. Inkább a figyelemfelkeltés — esetleg vita kezdeményezés — végett összegeztem megállapításait a következőkben:

— a kései középkorban érvényesülő dinasztikus külpolitika fő törekvése a szom-

alkalmazott módszerek különbözősége volt a baj, hanem az, hogy Nagy Lajos kivételével minden uralkodónak előlrol kellett kezdenie a munkát.

¹⁵ Hogy milyen változatos képet mutatnak a kelet-közép-európai dinasztikus államszövetségek, azt az alábbi áttekintés érzékelteti:

év	vezető dinasztia	uralma alatt álló országok
1375	Anjouk	Magyarország, Lengyelország
1415	Luxemburg	Magyar- és Csehország, Német-Római Birod.
1455	Habsburg	Austria, Magyarország, Csehország
1495	Jagello	Lengyelország, Csehország, Magyarország

¹⁶ Bibó István „vezetes államalakulatnak” nevezte, „mely az állam és nemzet alakulás útját Közép- és Kelet-Európában végleg összehavarta.” ... a Habsburgok al-

kalmi, hibrid, belső összetartóerő nélküli államkonglomerátuma szerencsebb fejlődés esetén sem lehetett volna Közép- és Kelet-Európa stabilizálódásának tényezője”. Ld. *Bibó I.: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Bp. Új Magyarország, 1946. 12., 21. old. Vö. Herczegh, G.: XVI. századi külkapcsolataink intézésének néhány szervezeti és igazgatási kérdése. Csizmadia Emlékkönyv. Pécs. 1980. 141. és köv. old.*

szédos országok trónjára jogot nyújtó házasságok megkötése volt;

— ez a törekvés jellemezte a kelet-közép-európai államokban és köztük a Magyarországon uralkodó dinasztiák külpolitikáját;

— e házassági politika nyomán létrejövő perszónaluniók számos esetben előmozdították a bennük résztvevő országok integrációját és vezettek nagyobb politikai egységek létrejöttéhez;

— Magyarország esetében a sűrű dinasztiaváltozások miatt hiányzott a külpolitika folyamatosága és a perszónaluniók felbomlottak, mielőtt az integrációs folyamat kibontakozhatott volna;

— a Habsburg Birodalom heterogén jellege és nyugat-európai érdekelttségei miatt nem tudta e térség politikai integrációját ténylegesen megvalósítani.

Herczeg Géza

A Német Demokratikus Köztársaság új termelőszövetkezeti törvényéről

A Népi Kamara, mint az NDK legfelsőbb államhatalmi szerve 1982 nyarán tartott XII. parasztkongresszusának ajánlására új törvényt fogadott el a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről.

Ez irányadó módon járul hozzá az NSZEP agrárpolitikájának megvalósításához, amely — mint azt E. Honecker az NSZEP X. kongresszusán hangsúlyozta — arra irányul, hogy „mind jobban hasznosítsa a szövetkezeti tulajdon hatóerőit és erősítse a szövetkezeti parasztságot.”¹

Ugyanakkor az új termelőszövetkezeti törvény annyiban is fontos mérföldkő, amennyiben a 80-as évek megváltozott feltételeinek megfelelően újra szabályozza a társadalmi viszonyok egy lényeges komplexumát.

A törvényhozót a termelőszövetkezeti törvény kidolgozásakor az vezette, hogy a termelőszövetkezetek kapcsolatait jogilag csak alapjaiban és néhány lényeges vonatkozásra való tekintettel rendezze. Ennek megfelelően a termelőszövetkezeti törvény tárgyát a termelőszövetkezetek helye a társadalomban és az államban, valamint a termelőszövetkezetek kooperációs kapcsolatai, a szövetkezeti földhasználat, a szövetkezeti tulajdon és végül, a szövetkezeti parasztság jogai és kötelezései képezik. Ezzel lényegében lemond a termelőszövetkezetek külső kapcsolatainak szabályozásáról. E feladatot inkább az állam-, közigaz-

gatás- és gazdaságjogi, a termelőszövetkezetek törvénnyel összehangolt törvényalkotás hatáskörébe utalja.²

A mezőgazdasági termelőszövetkezet az új termelőszövetkezeti törvény szerint a parasztok önkéntes egyesülése közös szocialista termelése a mezőgazdaságban, biztosítja anyagi és kulturális igényeik mind jobb kielégítését, a lakosság ellátását élelmiszerekkel éppúgy, mint az iparét agrár nyersanyagokkal.

Ugyanakkor a termelőszövetkezet a törvény szerint olyan közösség is, amelyben a szövetkezeti parasztság szerveződik.

Jóllehet, ez általánosságban nem új, de dokumentálja, hogy a termelőszövetkezetek megértése a jövőben is ama kettős karakterből indul ki, melynek belső dialektikáját a társadalmi gyakorlatban sajnos gyakran nem ismerik fel vagy nem veszik figyelembe.

Az NDK marxista—leninista agrárjogtudománya korábban is hangsúlyozta, hogy a termelőszövetkezetek egyoldalú — pusztán szövetkezeti — szocialista termelőüzemként való értékelése az NSZEP agrárpolitikájával ellentétes és ezért komoly hibákhoz vezethet. R. Arlt pl. már 1965-ben rámutatott, „Mint egyenjogú, kizsákmányolástól mentes termelők közössége, a termelőszövetkezet egyszerűen a parasztszocialista termelőegysége (szövetkezeti üzem) és társadalmi szervezete (tömegszervezet).”³

A termelőszövetkezetek lényegének a meghatározása megerősítésre talált a termelőszövetkezeti törvényben. Sőt: az új törvény még erősebben kidomborítja a termelőszövetkezetek osztályjellegét, miszerint a termelőszövetkezetek fejlődésével és megszilárdulásával a szövetkezeti parasztság osztálya erősödik, mely mint a munkásosztály szövetségese, részt vesz a politikai hatalom gyakorlásában.

Következésképpen a termelőszövetkezetek szerepét nem szabad csak a gazdaság látószögéből nézni. A marxizmus—leninizmus klasszikusai sem csupán új termelési formaként fogták föl a paraszti termelőszövetkezeteket a szocializmusban, hanem inkább mint „kollektíven dolgozó parasztszocialista társadalmi közösséget, melyet az anyagi termelés szervezeti formájának és a benne egyesült parasztszocialista politikai szervezeti formájának egysége jellemez”.⁴

A termelőszövetkezetek ezen értelmezése az új törvénynek is alapja. Ez jut kifejezésre a szabályozásban és különösen a tulajdon-, a munka- és a vezetési viszonyok rendezésében.

A termelőszövetkezetek fejlődését tekintve kettős karakterük figyelembevételére rendkívüli jelentőségű. Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a gazdasági és szociális összetevők a termelőszövetkezetek keretében szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A szövetkezeti parasztságnak a termelőszövetkezet keretei között, a szocialista társadalom összterve alapján végzett közös munkája révén a termelőszövetkezet mind gazdasági, mind szociális szempontból fejlődik.

A termelőszövetkezetek lényegét ugyan a termelőszövetkezeti törvény egyértelműen meghatározza, ennek ellenére különböző okokból gyakran előfordul, hogy a termelőszövetkezetek nem lényegüknek megfelelő tevékenységet fejtenek ki.

Az ilyen tevékenységek megelőzésénél, elkerülésénél nemcsak pusztán arról van szó, hogy valamennyi funkcionárius a törvénynek megfelelő szemléletet érvényesítsen, hanem inkább arról, hogy kövessék a termelőszövetkezetek kettős jellegének követelményeit, más szóval a gyakorlati jogmegvalósítást pozitívan befolyásolják.⁵

A termelőszövetkezeteknek sajátos helyük van a fejlett szocialista társadalom politikai szervezetének keretei között. Ez jellegzetes kettős karakterükből adódik. Bár a termelőszövetkezetek e kettős karakter szerint politikai szociális közösségek, a szövetkezeti parasztság tömegszervezetei is, mégis mindenekelőtt azáltal különböznek a fejlett szocialista társadalom politikai rendszerében létező minden más társadalmi tömegszervezettől, hogy — mint a termelőszövetkezeti törvény 3. §-a kifejezésre juttatja — meghatározóan alakítják a szocialista mezőgazdaság jellegét az NDK-ban.

A tapasztalatok bizonyítják, hogy a múltban, mindenekelőtt a termelőszövetkezetekre háruló ellátási feladatok miatt, esetenként érvényesült olyan egyoldalú szemlélet, mely szerint a termelőszövetkezetek csak a mezőgazdasági anyagi termelés szervezeti formái.

A probléma abban van, hogy a szövetkezetekkel való kapcsolatok alakításakor tisztában legyünk azzal, hogy a termelőszövetkezetek nemcsak a szocialista népgazdaság rendszeréhez, hanem éppúgy a szocializmus politikai rendszeréhez is tartoznak. Az új termelőszövetkezeti törvény ezt a nézőpontot hangsúlyozottan világos-

² Vö. R. Arlt—G. Rosenau—R. Steding: Új termelőszövetkezeti törvény — hozzájárulás jogrendünk tökéletesítéséhez. Staat und Recht, 1982. 3. sz. 216. old.

³ R. Arlt: A szövetkezeti parasztság jogai és kötelezései. Berlin, 1965. 10. old.

⁴ Szerzői munkaközösség: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek, mint politikai-szociális közösségek. Berlin, 1970. 20. old.

⁵ R. Arlt: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek helye az NDK fejlett szocialista társadalmában — jogi kialakításuk alapjairól —. Staat und Recht, 1982. 2. sz.

¹ E. Honecker: A Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának beszámolója az NSZEP X. kongresszusán. Berlin, 1981. 75. old.